

УДК 159.9

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Поняття «трансформація» почало широко використовуватися у суспільних науках у другій половині ХХ століття. Трансформація трактувалася як процес подолання істотних елементів старого порядку та досягнення нової якості певної системи [7]. У сучасних наукових роботах цей термін тлумачиться досить широко і застосовується для позначення всіх типів істотних змін основних структур та систем того чи іншого суспільства: процесу модернізації в широкому розумінні, зворотного процесу повернення до традиції або заміни однієї форми традиційного суспільства на іншу, еволюції сучасних суспільств від однієї моделі до іншої, пов'язаної як із збереженням їхніх парадигмальних особливостей, так і з еклектичним поєднанням різних парадигмальних контекстів [2, с. 443]. Отже, під трансформаційним суспільством науковці найчастіше розуміють суспільство докорінних змін, процеси набуття суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу, коли відбуваються суттєві зміни у життєвих стандартах, зразках і нормах поведінки, а також у потребах.

І. Попова зазначає, що трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. Головне в трансформації – власне перетворення форм і змісту суспільного життя, його інституційної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних сторін соціуму [7]. До глобальних перетворень залучаються всі соціальні структури, у тому числі і система забезпечення правопорядку.

Під терміном «системна трансформація» науковці розуміють «поступові зміни, перетворення суспільних структур, в межах яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур в нові, виникають нові соціальні структури» [8, с. 21]. Однак у суспільстві, що трансформується, може виникати парадокс, коли перетворення не призводять до реальних суспільних змін. Якщо в стабільному суспільстві зміни відбуваються постійно, і воно є дійсно динамічним, то в суспільстві, що трансформується, неврегульовані зміни обумовлюють нединамічний процес. На думку М. К. Подольського, однією з ознак кризи, якої зазнає українське суспільство, є відсутність змін на тлі хаотичного безплідного динамізму [6, с. 138].

Система правоохоронних органів України, яка зазнала останнім часом серйозних перетворень, надала психологам практично унікальну можливість спостерігати та досліджувати процеси становлення у нових умовах таких феноменів, як професійна свідомість, професійна ідентичність і професійна компетентність правоохоронців. Зміни парадигмальних контекстів розвитку суспільства респондувалися у глибинних психічних процесах, зокрема у процесах формування та становлення особистості правоохоронця.

Переважаюча більшість психологів розглядає процес розвитку особистості як динамічний процес якісних і кількісних змін, протягом якого виникають нові психічні утворення на основі і за допомогою диференціації наявних структур (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Р. Мей, В. Штерн та ін.). За Г. Олпортом, «Особистість – це скоріше перехідний процес, ніж завершений продукт. Вона постійно змінюється. Саме цей процес змінювання, становлення, індивідуалізації становить особливий інтерес».

В юридичній психології окремі аспекти розвитку та змін особистості правоохоронців досліджували О. М. Бандурка, В. І. Барко, О. О. Євдокімова, О. В. Землянська, О. В. Іванова, З. Р. Кісіль, І. В. Клименко, Н. І. Ковальчишина, С. О. Ларіонов, О. А. Левенець, В. О. Лефтеров, П. В. Макаренко, Я. В. Мацегора, Н. Е. Мілорадова, Л. І. Мороз, А. П. Москаленко, О. О. Назаров, Н. В. Оніщенко, О. В. Романенко, Н. П. Сергієнко, О. М. Цільмак, Г. Х. Яворська, С. І. Яковенко, Н. Ю. Ярема та ін. Переважаюча більшість науковців відзначає тісний зв'язок розвитку особистості

з умовами та зі зміною провідного типу діяльності, які й обумовлюють основні психологічні зміни особистості (Е. Ф. Зеєр, Є. О. Клімов, А. К. Маркова, В. В. Рибалка та ін.). У психологічних дослідженнях вивчалися характеристики, притаманні професійній діяльності працівника поліції: жорстка регламентація діяльності працівника чинним законодавством та нормативно-правовими актами, наявність численних екстремальних та конфліктних ситуацій, надзвичайні умови праці, значні фізичні перевантаження та стреси, контакти з різними категоріями громадян (працівники поліції, потерпілі, злочинці та ін.), діяльність в умовах постійного дефіциту часу, домінування негативних емоцій, завелика кількість функцій тощо [3; 4]. Усе це обумовлює постановку питання про необхідність наближення результатів процесу підготовки правоохоронців до вимог сучасної професійної практики, а вивчення змін особистості, які виникають у процесі професійної підготовки майбутніх правоохоронців, набуває особливої актуальності [4].

На етапі реформування відомчої освіти одним із важливих напрямків розбудови вищої школи є науково обґрунтована діяльність із професійної підготовки та виховання фахівців правоохоронців у ЗВО МВС України. Основним інститутом соціалізації особистості майбутнього працівника поліції стає заклад вищої освіти МВС України. Для курсантів є характерним специфічне соціальне середовище: відсутність поблизу сім'ї, проживання в казармі, чітка регламентація життєдіяльності, одночасні відносини підкорення і керування [1].

Окрім специфіки навчання у закладі зі специфічними умовами навчання, яка теж зазнає суттєвих модернізацій, на особистість курсанта впливає низка особливостей, притаманних узагалі студентському віку. Студентський вік як період «складної структуризації інтелекту» є чутливим до навчальних впливів проблемного характеру, що зумовлює виникнення психічних новоутворень інтелекту.

Майбутній поліцейський як особистість юнацького віку характеризується оптимумом розвитку інтелектуальних та фізичних сил, творчістю та активним розвитком моральних почуттів. Помітно вдосконалюються ті якості, яких не вистачало у старшокласників, – рішучість, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою. У плані загального психічного розвитку юність є періодом інтенсивної соціалізації, розвитком вищих психічних функцій та всієї інтелектуальної системи. Отже, період професійного становлення майбутнього правоохоронця характеризується як період інтенсивного психічного, особистісного й інтелектуального розвитку. Основні досягнення цього віку дослідники пов'язують із входженням у різні соціальні спільноти і засвоєнням нових ролей, формуванням соціально відповідальної поведінки, життєвим «облаштуванням», прийняттям ролі курсанта й умінням здійснювати основні навчальні дії і способи, особистісним і професійним самовизначенням, становленням цілісної структури інтелекту, зумовленого значною мірою вимогами навчальної і професійної діяльності.

Якісний попередній професійно-психологічний відбір абітурієнтів зменшує імовірність інтелектуальної недостатності, недостатньої резистентності до впливу стресорів завдяки достатній силі й рухливості процесів збудження та гальмування, про що свідчать роботи Ю. В. Александрова, В. І. Барка, О. С. Губаревої, В. С. Медведєва, А. П. Москаленка, В. М. Павлушенка, Б. Г. Бовіна, Я. В. Мацегори, Н. І. Мягких, А. Д. Сафронова та ін. Науковці вважають, що професійно-психологічний відбір має не лише враховувати психофізіологічні особливості абітурієнтів, але й акцентувати увагу на особистих властивостях (соціально зумовлених).

Для того щоб успішно сформуванню адекватну професійну мотивацію особистості, «образ Я» працівника поліції на вузівському етапі професійного становлення, доцільно приділяти увагу рефлексії, самосприйняттю та сенсожиттєвій орієнтації як засобу подолання труднощів професійного становлення [3].

Аналіз сучасних психологічних досліджень щодо критеріїв та чинників особистісного розвитку майбутніх фахівців, зокрема поліцейських, дає змогу констатувати таке:

- розвиток особистості майбутніх правоохоронців у ЗВО МВС України детермінується комплексом зовнішніх і внутрішніх умов, а саме особливостями юнацького віку, статусом курсанта чи студента, особливостями професійної підготовки на різних курсах навчання і напрямком професійної підготовки (І. В. Клименко, Д. В. Швець та ін.);

- критерієм особистісного розвитку майбутніх правоохоронців дослідники вважають аксіогенез (В. М. Мицько, А. А. Фурман), асертивність (С. А. Медведєва), професійну свідомість (А. Г. Самойлова), самоактуалізацію (Ю. Г. Долінська), соціальну компетентність (Р. Л. Скірко), суб'єктність (З. М. Адамська), «Я-концепцію» (І. П. Андрійчук, С. О. Ренке) тощо;

- чинниками, що впливають на розвиток особистості на етапі професійного становлення, є такі: сенсожиттєві орієнтації (Х. М. Дмитерко-Карабин), цінності (О. А. Фурман), мотивація (З. М. Адамська, В. М. Мицько, С. О. Ренке, Н. Є. Скулиш), когнітивні стилі (Л. Л. Жердецька), професійно значущі якості (І. А. Дружиніна, С. О. Ренке), рефлексія (Х. М. Дмитерко-Карабин, К. С. Олійник, Н. М. Фалько, Ю. Г. Шапошникова), гендерний фактор (С. О. Ренке), курс навчання (С. А. Медведєва), форма навчання (С. А. Медведєва, С. О. Ренке) та чинники професійного виго-рання (А. В. Костюк) і професійної дезадаптації (О. Ф. Федоренко);

- становлення майбутнього правоохоронця забезпечується рівнем сформованості профе-сійної правової самосвідомості особистості (О. М. Бандурка, О. В. Землянська, О. М. Кокун, В. Осьодло, А. Сергєєва) та її професійної ідентичності (Я. С. Посохова, Ю. Поваренкова та ін.);

- становлення особистості правоохоронця залежить насамперед від розвитку особистісних і професійно важливих якостей особистості, із цієї низки можна виокремити систему цінностей, комунікативні й організаторські здібності та когнітивні процеси (пам'ять, увага, мислення, інте-лект) (Ю. В. Александров, В. В. Барко, А. А. Шиліна та ін.).

С. Д. Максименко – автор генетико-психологічної теорії народження, зростання та існу-вання особистості – визначає особистість як «форму існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуля-ції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [5, с. 25].

З іншого боку, особистість і суспільство являють собою дві системи, пов'язані низкою жор-стких взаємних впливів. Відповідно, формування особистості правоохоронця в умовах соціальних трансформацій має відбуватися на основі їх ґрунтовного осмислення і врахування всіх умов і чин-ників. Треба також усвідомлювати і пам'ятати, що «людинотворча та суспільновідтворювальна місія освіти, її цілі і цінності, гуманістична спрямованість і історична відповідальність закладають міцний фундамент для розвитку суспільства й особистості, гармонізації їхніх відносин» [9].

Список бібліографічних посилань

1. Горбенко Ю. Л. Особливості становлення ціннісних орієнтацій у процесі професійної підготовки військовослужбовців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2006. 20 с.
2. Загуменна Н. В. Соціальна трансформація суспільства та її вплив на людину. *Гілея*. 2011. Вип. 54. С. 443–447.
3. Клименко І. В., Євдокімова О. О. Психологічне забезпечення професійної підготовки поліцейських // *Dny vědy – 2018 : materiály XIV mezinárodní vědecko-praktická konference (22–30 března 2018 r.)*. Vol. 5: Filologie. Psychologie a sociologie. Hudba a život. Tělesné kultury a sport. Praha : Publishing House «Education and Science», 2018. S. 66–68.
4. Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських : монографія. Харків : Фоліо, 2018. 424 с.
5. Ручка А. А. Особенности системной трансформации современного украинского обще-ства. *Современное общество*. 1994. № 4. С. 18–26.
6. Максименко С. Д. Психологія особистості : підручник. Київ : КММ, 2007. 296 с.
7. Подольський М. К. Парадокси системи трансформації суспільства: український варіант. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. 2011. Вип. 37. С. 138–142.
8. Попова І. В. Трансформаційне суспільство як середовище екобезпечного розвитку. *Нова парадигма*. 2015. Вип. 126. С. 15–25.
9. Сисоєва С. Суспільство і особистість: гармонізація розвитку. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 8–12.

Одержано 16.11.2020